

УДК 364.4-053.2:159.922.7

Булінг: алгоритм вирішення проблеми

BULLYING: PROBLEM SOLVING ALGORITHM

НАКАЗНИЙ Микола – доктор педагогічних наук, професор кафедри освітнього менеджменту, державної політики та економіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна.

NAKAZNYI Mykola – D. Sc. (Pedagogy), Professor, Professor of Department of Public Policy, State Politics and Economics, «Dnipro Academy of Continuous Education Dnipropetrovsk Regional Council», st. Volodymyr Antonovych, 70, Dnipro, 49006, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8820-294X>

DOI:

Анотація. У статті представлено алгоритм дій педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти у разі виявлення ознак чи фактів булінгу (цькування), а саме: повідомлення про булінг (цькування), розслідування фактів булінгу (цькування) керівником закладу освіти, створення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування). Також розглядаються суб'єкти реагування й відповідальність осіб за скоєння булінгу (цькування). Зосереджується увага на профілактичних заходах щодо булінгу (цькування). Основними є заходи виховного впливу. Визначено, що основна роль у вирішенні цих питань належить керівнику закладу, який вживає й забезпечує необхідних заходів для надання соціальних, психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти. Практичний психолог та соціальний педагог у межах своїх посадових обов'язків постійно працюють та діагностують стан психологічного клімату в колективі, в якому відбувся булінг (цькування); розробляють план корекційної роботи з кривдником та свідками, батьками чи їх законними представниками; реалізують програму індивідуальної реабілітації для потерпілого; розробляють план профілактичних заходів для групи спостерігачів. А головне – здійснюють супровід педагогічних працівників, які проводять освітній процес у класному колективі, де зафіксований випадок булінгу (цькування), забезпечуючи психологічний супровід здобувачів освіти. Встановлено, що суб'єктами реагування у разі виявлення випадку булінгу у закладах освіти є: служба освітнього омбудсмена; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи місцевого самоврядування; керівники та інші працівники закладів освіти; засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган; територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України. Варто зазначити, що перелік заходів виховного впливу визначає та планує комісія з розгляду випадків булінгу, яка створюється у закладі загальної середньої освіти. Виявлено, що керівник закладу повинен вживати й забезпечувати необхідні заходи для надання соціальних, психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти. Значна роль у даній ланці роботи відводиться практичному психологу та соціальному педагогу. Практичний психолог та соціальний педагог у межах своїх посадових обов'язків діагностують стан психологічного клімату в колективі, у якому відбувся булінг (цькування); розробляють план корекційної роботи з кривдником та свідками, батьками чи їх законними представниками; реалізують програму індивідуальної реабілітації для потерпілого; розробляють план профілактичних заходів для групи спостерігачів.

Ключові слова: булінг (цькування), булінгова ситуація, алгоритм дій під час виявлення булінгу, суб'єкти реагування, заходи виховного впливу.

Summary. The article presents the algorithm of actions of pedagogical staff of a general secondary education institution in case of detection of signs or facts of bullying (harassment), namely: notification of bullying (harassment), investigation of the facts of bullying (harassment) by the head of the educational institution, establishment of a commission to consider cases of bullying (harassment). Subjects of response and responsibility of persons for committing bullying (harassment) are also considered. The focus is on preventive measures regarding bullying. The main ones are measures of educational influence. It was determined that the main role in solving these issues belongs to the head of the institution, who takes and ensures the necessary measures to provide social, psychological and pedagogical services to students. A practical psychologist and a social pedagogue, within the scope of their job duties, constantly work and diagnose the state of the psychological climate in the team, in which the bullying (harassment) took place; develop a plan for corrective work with the offender and witnesses, parents or their legal representatives; implement an individual rehabilitation program for the victim; develop a plan of preventive measures for the group of observers. And most importantly, they provide support for pedagogical workers who conduct the educational process in a class group where a case of bullying (harassment) has been recorded, providing psychological support for students of education. It has been established that the subjects of response in case of detection of a case of bullying in educational institutions are: the service of the educational ombudsman; services for children; social service centers for family, children and youth; local governments; managers and other employees of educational institutions; founder(s) of educational institutions or a body authorized by him/her; territorial bodies (units) of the National Police of Ukraine. It should be emphasized that the list of measures of educational influence is determined and planned by the commission for consideration of cases of

bullying, which is created in the institution of general secondary education. It was found that the head of the institution should take and ensure the necessary measures to provide social, psychological and pedagogical services to the students of education. A significant role in this line of work is given to practical psychologists and social pedagogues. A practical psychologist and a social pedagogue, within the scope of their duties, diagnose the state of the psychological climate in the team in which the bullying took place; develop a plan for corrective work with the offender and witnesses, parents or their legal representatives; implement an individual rehabilitation program for the victim; develop a plan of preventive measures for the group of observers.

Key words: *bullying (harassment), bullying situation, action algorithm when bullying is detected, response subjects.*

Вступ. Тема булінгу (цькування) – насильства, здійснюваного самими дітьми один проти одного, – у контексті сьогодення надзвичайно загострюється і є актуальною. Різні негативні коментарі у соціальних мережах, приниження дитини публічно чи її висміювання, образа, псування особистих речей дитини – усе це прояви булінгу (цькування) серед дітей в освітньому середовищі.

У статті ми розглянемо алгоритм дій педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти у разі виявлення ознак чи фактів булінгу (цькування). Відповідно до дослідження ЮНІСЕФ: 67 % дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу, 24 % дітей стали жертвами булінгу, 48 % дітей нікому не розповідали про випадки булінгу, 44 % школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе [9].

Згідно Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) [3] дитина, яка має агресивну, образливу поведінку, є кривдником; дитина, яка є постраждалою стороною, Порядком визначається як потерпіла. Не варто забувати про третю сторону булінгу – ті, хто спостерігають, тобто спостерігачі.

Необхідно зауважити, що дитячий булінг серед дітей у закладі освіти з'являється з різних причин. Виокремлюючи найголовнішу з них, можемо констатувати, що найпоширенішою, є бажання кривдника самоствердитися. Звісно, таке самоствердження відбувається за рахунок слабшої сторони. Отримавши задоволення від приниження, поведінка кривдника часто супроводжується фізичним і психологічним впливом на слабшу особистість. Кривдник може проявити безпосередні фізичні дії щодо жертви: давати стусани, наносити побої або безпідставно поштовхувати її. Жертвою може стати кожен, хто не вписався у рамки заведених правил того чи іншого колективу.

Поряд із цим зустрічаються випадки, коли кривдник вербально погрожує, ображає чи, насміхаючись, принижує слабшу дитину. Часто можна зустрічати випадки, коли кривдником йде активне спрямування на соціальне виключення дитини з певної групи або на повну її ізоляцію.

Є випадки, коли кривдник вимагає гроші у потерпілого або відбирає речі чи предмети, псує їх чи просто забирає силоміць.

Зустрічаються випадки, коли кривдник проводить процедури цькування в Інтернеті через соціальні мережі, електронну пошту, через які розповсюджуються плітки і неправдива інформація, зламуються особисті сторінки, надсилаються негативні повідомлення та коментарі. Надсилаються навіть

жарти сексуального характеру, принизливі жести та образливі чутки чи фільмування у роздягальні, погрози сексуального характеру тощо.

Як бачимо, дана тема є актуальною й потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень. До теми булінгу часто звертаються не тільки науковці-дослідники, а й педагогічна спільнота закладів загальної середньої освіти, практичні психологи, батьки тощо.

Так, Н. Токарева розкриває особливості зазначеної проблеми у системі психолого-педагогічного супроводу [10, с. 128–134], Л. Лушпай розглядає булінг – як соціально-педагогічну проблему [6, с. 126–131], а А. Губко взагалі розглядає булінг як соціально-психологічний феномен [2, с. 46–50]. Занурюючись у змістові особливості проблеми, О. Ожйова досліджує основні форми булінгу [7, с. 158–163], В. Богдан акцентує увагу на вивченні особливостей булінгу серед підлітків [1], крізною ниткою стверджуючи, що «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного втручання» в особисте життя дитини [7].

З метою створення безпечного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти на державному рівні видано Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [9], а Міністерство освіти і науки України наказ «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу у закладах освіти» [3].

І це не випадково. Булінг не може виникати спонтанно, коли несподівано для себе дитина опиняється або в середині переслідування, або приєднується до переслідувача. Якщо булінг відбувся, він може повторюватися багаторазово, негативно впливаючи на всіх учасників освітнього процесу, на їхнє фізичне та психічне здоров'я.

Мета статті. Визначити алгоритм вирішення зазначеної проблеми, дати відповідь на питання: що робити дитині, батькам у випадку булінгової ситуації.

Виклад основного матеріалу.

За допомогою рисунка 1 розглянемо такий алгоритм.

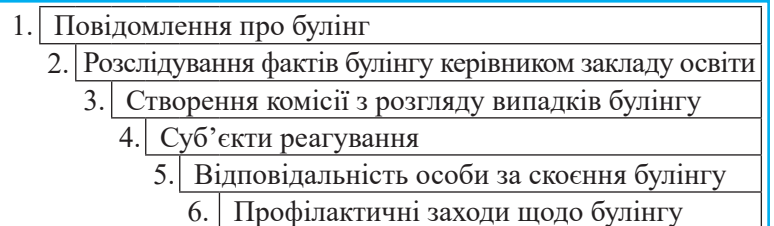

Рис.1. Алгоритм вирішення проблеми булінгу у закладі освіти.

Розглянемо кожну складову представленого алгоритму.

1. Повідомлення про булінг.

Що ж робити, якщо дитина стала жертвою булінгу? Перше і найголовніше правило – не тримати інформацію про булінг у секреті. Необхідно розказати, не соромлячись, друзям, знайомим чи рідним про образи в закладі освіти. Таку інформацію можна розказати людині, яка не пов'язана із закладом освіти: тренер тієї чи іншої секції, куди часто ходить дитина, або вчитель, до якого ходить дитина на додаткові заняття.

Іноді цькування у закладі освіти можуть перетворитися із словесних на фізичні. У такому разі дитина може підійти до вчителя чи класного керівника, до директора закладу освіти чи його заступника. Якщо в школі є психолог, то можна звернутися до нього, щоб відновити відчуття впевненості у своїх силах та зрозуміти, як діяти далі.

У випадку булінгу у закладі загальної середньої освіти його керівник повинен провести розслідування представлених фактів.

2. Розслідування фактів булінгу керівником закладу освіти.

Розслідування фактів булінгу керівником закладу загальної середньої освіти у разі отримання заяви чи повідомлення про випадок булінгу (цькування) проводиться згідно із визначеним Міністерством освіти і науки України Порядком, який затверджує не тільки порядок реагування на випадки булінгу (цькування), а й порядок застосування заходів виховного впливу [3].

У закладі загальної середньої освіти повідомлення або заяву про випадок булінгу (цькування) або підозру про такий випадок приймає керівник закладу.

Зазначимо, що таке повідомлення може бути зроблене як в усній, так і в письмовій формі, й навіть із застосуванням електронних засобів навчання.

Що ж робить керівник закладу загальної середньої освіти у випадку булінгу (цькування)?

По-перше, він, враховуючи ситуацію, надає медичну допомогу потерпілому (надання невідкладної медичної, психологічної допомоги тощо).

По-друге, повідомляє батьків або інших представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка є стороною булінгу.

По-третє, упродовж однієї доби керівник закладу освіти повідомляє територіальний орган Національної поліції України, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу, визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг.

І останнє, керівник закладу освіти упродовж трьох робочих днів після отримання заяви або повідомлення скликає засідання комісії з розгляду випадку булінгу.

Таким чином, узагальнимо розслідування фактів булінгу керівником закладу освіти за допомогою рисунка 2.

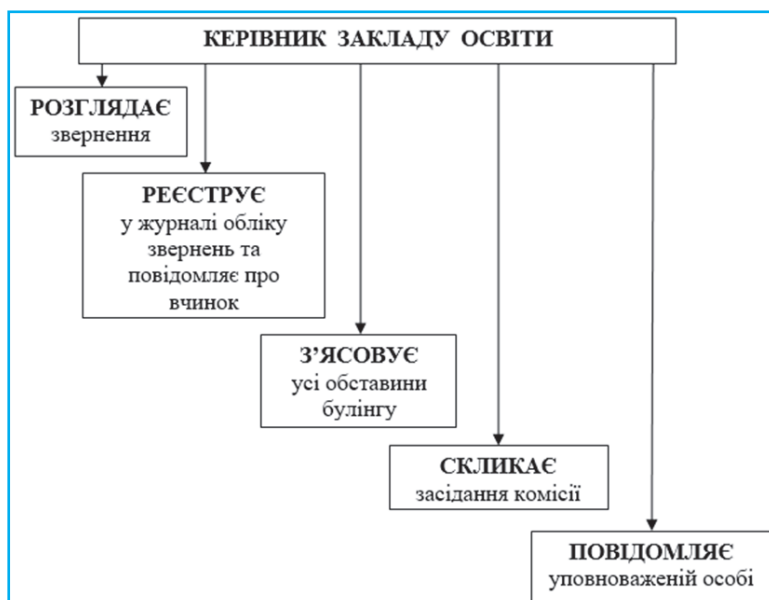

Рис. 2. Розслідування фактів булінгу керівником закладу освіти

3. Створення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування).

Коли йдеться про створення комісії з розгляду випадків булінгу, зазначимо, що склад комісії затверджується наказом керівника закладу освіти. До складу комісії повинні входити педагогічні (науково-педагогічні) працівники, у тому числі соціальний педагог, практичний психолог, а також представники служби у справах дітей та центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. На комісії з розгляду випадків булінгу повинні бути присутні сторони булінгу, батьки, інші представники неповнолітніх сторін булінгу, а також інші суб'єкти реагування на випадки булінгу у закладах освіти.

Голова комісії – директор закладу освіти, – організовує роботу комісії:

- головує на засіданнях комісії;
- визначає перелік питань, що підлягають розгляду тієї чи іншої ситуації;
- відповідає за виконання покладених комісією завдань.

Наголосимо, що обов'язки голови комісії можуть виконувати як його заступник, так і один із членів комісії (за поданням секретаря комісії).

Члени комісії ознайомлюються з поданими матеріалами булінгу, перевіряють достовірність викладених фактів, висловлюють власну думку щодо питань, які розглядаються, приймають рішення шляхом голосування, вносять пропозиції до порядку денного засідання комісії.

Члени комісії не мають права розголошувати стороннім особам інформацію, яка відома лише членам комісії, і не використовувати її в своїх інтересах. Варто зазначити, що діяльність комісії націлюється перш за все на припинення випадків булінгу, відновлення та нормалізацію стосунків між учасниками булінгу і – найголовніше – створення сприятливих умов для подальшого перебування потерпілого в освітньому середовищі.

Необхідно підкреслити, що у разі подання заяви чи повідомлення про булінг, ведеться протокол згідно встановленої форми.

Таким чином, зробимо висновок щодо роботи комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) за допомогою рисунка 3.

Рис. 3. Робота комісії з розгляду випадків булінгу (цькування)

4. Суб'єкти реагування.

Суб'єктами реагування у разі виявлення випадку булінгу у закладах освіти є:

- служба освітнього омбудсмена;
- служби у справах дітей;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи місцевого самоврядування;
- керівники та інші працівники закладів освіти;
- засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган;
- територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України.

Варто зазначити, що суб'єкти реагування на випадки булінгу у закладах освіти діють у межах повноважень, передбачених законодавством та зазначеним Порядком [3].

5. Відповідальність особи за скоєння булінгу.

Зосередимо увагу на відповідальності особи перед законом, яка є учасником булінгу. Із прийняттям закону до Кримінального кодексу України була введена стаття про домашнє насильство – стаття 126.1 КК України [5]. Ця стаття встановлює кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства.

Таким чином, в Україні діють основні закони щодо захисту прав людини відповідно до вимог міжнародного права, наявне нормативно-правове забезпечення протидії насильству в сім'ї та налагоджений дієвий механізм боротьби з цим негативним явищем.

Відповідальність особи за скоєння булінгу розглянемо за допомогою рисунка 4.

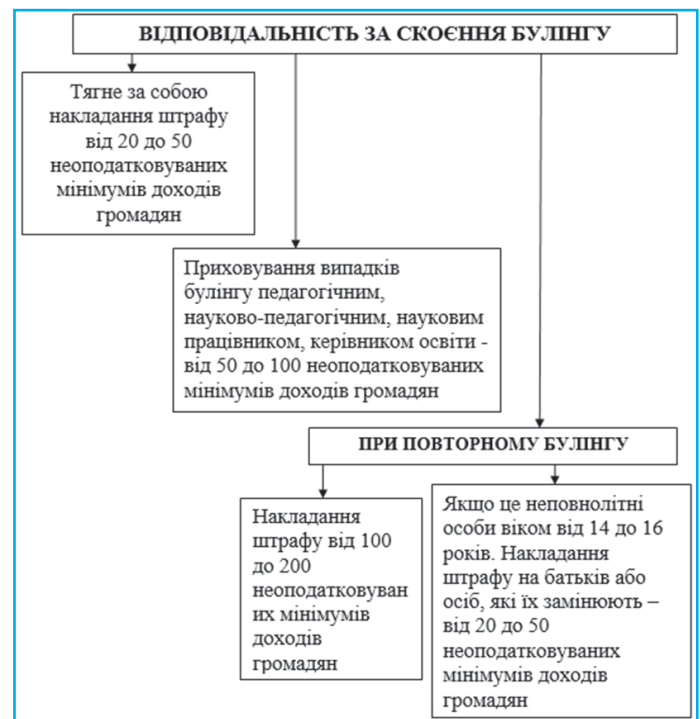

Рис. 4. Відповідальність особи за скоєння булінгу (цькування)

6. Профілактичні заходи щодо булінгу (цькування).

Заходи виховного впливу проводяться з метою відновлення й нормалізації відносин між учасниками освітнього процесу після випадку булінгу. Звичайно, такі заходи направлені як по відношенню до кривдника, так і по відношенню до потерпілого та спостерігачів. Необхідно докласти неабияких зусиль з метою оновлення сприятливого освітнього середовища для подальшого навчання. З цією метою треба забезпечити дотримання прав та інтересів сторін булінгу, надати їм необхідну допомогу, а педагогічним працівникам залучити до роботи необхідних фахівців із надання правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги, у тому числі територіальних органів (підрозділів) служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо.

Варто зауважити, що перелік заходів виховного впливу визначає та планує комісія з розгляду випадків булінгу, яка створюється у закладі загальної середньої освіти.

Керівник закладу вживає й забезпечує необхідних заходів для надання соціальних, психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти.

Значна роль у даній ланці роботи відводиться практичному психологу та соціальному педагогу. Практичний психолог та соціальний педагог у межах своїх посадових обов'язків діагностують стан психологічного клімату в колективі, в якому відбувся булінг (цькування); розробляють план корекційної роботи з кривдником та свідками, батьками чи їх законними представниками; реалізують програму індивідуальної реабілітації для потерпілого; розробляють план профілактичних заходів для групи спостерігачів. А головне – здійснюють супровід педагогічних працівників, які проводять освітній процес у класному колективі, де зафіксований випадок булінгу (цькування), забезпечуючи психологічний супровід здобувачів освіти.

Взагалі всі педагогічні працівники виконують рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування), забезпечуючи інтеграцію антибулінгової політики в умовах освітнього процесу та виробляючи спільно з учнівською спільнотою перелік таких правил, які зазначені на принципах взаємодії та взаємоповаги.

Висновки. Таким чином, у випадку булінгу (цькування) у закладі загальної середньої освіти необхідно

повідомити керівника закладу освіти про такий випадок, розслідувати його, створити комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) із залученням суб'єктів розслідування, пам'ятати про відповідальність за скоєння булінгу (цькування), а керівникам закладів загальної середньої освіти проводити постійну профілактичну роботу щодо попередження булінгу (цькування) в освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Богдан В. Проблема шкільного булінгу серед підлітків. URL: <https://core.as.uk> (дата звернення: 21.07.2022).
2. Губко А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46–50.
3. Деякі питання регулювання на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.07.2022).
4. Конвенція ООН про права людини – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.07.2022).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III Ст. 126.1. Домашнє насильство. URL: <https://kodeksy.com.ua> (дата звернення: 25.07.2022).
6. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення. Київ, 2010. С. 126–131.
7. Ожйова О. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми / Ожйова О. М. Вчені записи Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» / Редкол.: В. І. Астахова (головн. ред та ін.) Харків: НУД, 2009, С.158–163.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.07.2022).
9. Протидія булінгу. URL: <http://multycourse.com.ua> (дата звернення: 18.07.2022).
10. Токарева Н. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг: ТовВНП «Інтерсервіс», 2014. 312 с.

References

1. Bohdan V. Problema shkilnoho bulinhu sered pidlitkiv [The problem of school bullying among teenagers]. URL: <https://core.as.uk> (accessed: 20.07.2022). [in Ukrainian].
2. Hubko A. (2013). Shkilnyi bulinh yak sotsialno-psykholohichni fenomen [School bullying as a socio-psychological phenomenon]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. Vyp. 114. p. 46–50 [in Ukrainian].
3. Deiaiki pytannia rehuliuвання na vypadky bulinhu (tskuvannia) ta zastosuvannia zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity [Some issues of regulation in cases of bullying (harassment) and the application of measures of educational influence in educational institutions]. Nakaz MON Ukrainy vid 28.12.2019 № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 20.07.2022). [in Ukrainian].
4. Konventsiia OON pro prava liudyny – Zakonodavstvo Ukrainy [The UN Convention on Human Rights – Legislation of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 21.07.2022). [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku № 2341-III St. 126.1. Domashnie nasylstvo. URL: <https://kodeksy.com.ua> (accessed: 25.07.2022). [in Ukrainian].
6. Lushpai L. (2010). Bulinh yak sotsialno-pedahohichna problema ta shliakhy yii vyrishennia [Bullying as a socio-pedagogical problem and ways to solve it]. Kyiv, 126–131 p. [in Ukrainian].
7. Ozhyiova O. (2009). Bulinh. Shkilnyi bulinh: poniattia ta osnovni. Bullying [School bullying: concepts and main forms]. «Narodna ukrainska akademiia» / Redkol.: V. I. Astakhova (holovn.red ta in.) Kharkiv: NUD, p. 158–163. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiaikykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu) [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine on countering bullying]. Zakon Ukrainy vid 18 hrudnia 2018 roku № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed: 22.07.2022). [in Ukrainian].
9. Protydiia bulinhu [Anti-bullying]. URL: <http://multycourse.com.ua> (accessed: 18.07.2022). [in Ukrainian].
10. Tokareva N. (2014). Suchasnyi pidlitok u systemi psykholoho-pedahohichnoho suprovodu: monohrafiia [Modern teenager in the system of psychological and pedagogical support: monograph]. Kryvyi Rih: TovVNP «Interservis», 312 p. [in Ukrainian].